

FETÖ DARBE GİRİŞİMİNİN GENÇLERİN DİN VE CEMAAT ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TRABZON İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

© Necmi KARSLI^a

Öz

Tarihin eski zamanlardan günümüze değin din olgusu birileri tarafından siyasi, ekonomik ve kişisel çıkarlar amacıyla kullanılagelmiştir. Türkiye'nin 15 Temmuz 2016'da yaşadığı darbe girişimi toplum psikolojisi üzerinde olumsuz etkilere yol açmasının yanında bireylerin din ve cemaat algısının da olumsuz etkilenmesine de neden olmuştur. Darbe girişimi öncesinde halk arasında cemaat, eğitim ve hizmet hareketi olarak bilinen bir örgünün böyle bir kanlı eyleme başvurması insanlarda klasik koşullanmaya neden olarak, önceleri nötr veya pozitif duygular uyandıran cemaat ve din kavramlarının şüphe, korku ve nefret duygularına yol açan kavramlar haline dönüşmesine neden olmuştur. Bu araştırmada FETÖ darbe girişiminin ilahiyat fakültesi öğrencilerinin cemaat ve din algısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmamızın örneklemini 2018 yılında Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan 358'i kadın, 151'i erkek olmak üzere toplam 509 bireyden oluşmaktadır. Araştırmada elde ettiğimiz verilerin analizi sonucunda özetle şu sonuçlara ulaşılmıştır. 18-21 yaş grubuna kıyasla 22-37 yaş grubunda FETÖ darbe girişimi sonrasında din kavramı daha fazla negatif duygular çağrıştırmaktadır. FETÖ darbe girişimi sonrasında kadınların cemaat/tarikat liderlerine bakışı erkeklerinkine kıyasla daha fazla olumsuz etkilenmiştir. FETÖ darbe girişimi sonrasında cemaat kavramı örneklemin %63,5'inde şüphe, %20,4'ünde nefret, %6,7'sinde korku %9,4'ünde güven duygusu uyandırırken, din kavramı örneklemin %49,7'sinde şüphe, %4,1'inde nefret, %3,9'unda korku, %42,2'sinde güven duygusu uyandırmaktadır. FETÖ darbe girişimi sonrasında dindarlığı düşük olanların din algısının daha fazla olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. FETÖ darbe girişimi sonrasında dindarlığı hem düşük hem de yüksek olanlarda cemaat kavramının daha fazla olumsuz duygular uyandırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, FETÖ, Din, Cemaat, Duygu.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, necmikarsli@hotmail.com

THE EFFECT OF FETÖ COUP ATTEMPT ON YOUNG PEOPLE'S RELIGION AND CONGREGATION PERCEPTION: SAMPLE OF TRABZON FACULTY OF THEOLOGY

Religion is one of the most exploited phenomena in human history. The most dramatic sample of the religion abuse in Turkey's recent history is Gulenist Terror Organization's (FETÖ). The military coup attempt carried out by a group of FETÖ members in July 15, 2016 has caused many negative effects in terms of sociological, psychological, economic and religious aspects. In the July 15 coup attempt, 248 citizens were killed and 2196 were injured. This coup attempt was carried out by a group known to the public as a religious group / community, service and education movement. The fact that the coup attempt was carried out by a religious group led to classical conditioning in humans, leading to concepts of congregation and religion, which initially produced neutral or positive emotions, into concepts that led to feelings of suspicion, fear and hatred. In our study, the effect of FETÖ coup attempt on the community and religion perception of the students of theology faculty was examined and the following conclusions were reached. Compared to the 18-21 age group, the concept of religion after FETÖ coup attempt in the age group of 22-37 suggests more negative emotions. FETÖ coup attempt women's views on congregation/sectarian leaders were more adversely affected than those of males. After the FETÖ coup attempt, the concept of congregation evoked in the sample in 63.5% doubt, in 20.4% hate, in 6.7% fear in in 9.4% confidence, while the concept of religion evoked in the sample in 49.7% doubt, in 4.1%, hate, in 3.9% fear and in 42.2% trust. After the FETÖ coup attempt, it was determined that the religious perception of those with low religiosity was affected more negatively. After the FETÖ coup attempt, it was determined that the concept of congregation aroused more negative feelings in both low and higher religious groups...

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Din, insanlık tarihi boyunca en çok istismar edilen olgulardan birisidir. Din istismarının veya araç olarak kullanılmasının en önemli nedeni insan davranışını kontrol etme ve yönlendirmede çok etkili bir motive edici bir güç olmasıdır. Türkiye'nin yakın tarihinde din istismarının en travmatik örneği FETÖ'dür. 15-16 Temmuz 2016 tarihleri arasında Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kendilerini Yurtta Sulh Konseyi olarak tanımlayan bir grup asker tarafından gerçekleştirilen askerî darbe teşebbüsü sosyolojik, psikolojik,

ekonomik ve dini açıdan pek çok olumsuz etkiye neden olmuştur. Daha önceki darbelerde de ülkemiz pek açıdan zarar görmüş olmakla birlikte 2016 yılındaki son darbe girişiminin diğer darbelerden farklı olarak toplumun dini bir cemaat/eğitim ve hizmet gönüllüleri olarak bildiği bir grup tarafından gerçekleştirilmesi toplumun cemaat ve din algısı üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi hakkında pek çok makale yazılmış olmakla birlikte 248 vatandaşımızın şehit olduğu ve 2196 vatandaşımızın yaralandığı bu büyük travmatik olayın neden ve sonuçlarına psikolojik açıdan yaklaşan çok fazla araştırma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi FETÖ darbe girişiminin ilahiyat fakültesi öğrencilerinin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisini tespit etmek, ikincisi ise örneklemin dindarlık düzeyine göre FETÖ darbe girişimi sonrasında din ve cemaat algısının değişip değişmediğini tespit etmektir. Araştırmada elde ettiğimiz veriler örnekleminizin gerçek kanaatlerini ankete yansıttıkları varsayımı ile anketin uygulandığı yer ve zamanla sınırlı olup, bulgular her yerde ve her zaman geçerli olacak şekilde genellenemez. Araştırmamız dini maske olarak kullanmış olan bir örgütün gerçekleştirmiş olduğu darbe girişiminin bireylerin din ve cemaat algısı üzerinde ne gibi tahribatlara sebep olduğunu tespit açısından önem arz etmektedir. Konu Gülmez'in (2018, s. 243) ve Özcan (2017, s.401) araştırmasında psikolojik açıdan, Okumuş (2018, s.317) tarafından sosyolojik açıdan ele alınmıştır. Araştırmamızda FETÖ darbe girişimi yerine "FDG" kısaltması kullanılacaktır.

A. Psikolojik Açıdan FETÖ

İnsan davranışı üzerinde davranışsal, biyolojik, bilişsel, sosyal ve kültürel pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Psikoloji biliminde ortaya çıkan pek çok akım insana farklı açılardan yaklaşarak anlamaya çalışmaktadırlar. Psikanalitik kurama göre insan davranışı büyük oranda cinsel ve agresif dürtüler, isimsiz korku ve dilekler, çocuk dönemindeki yaşantıları gibi bilinçdışı faktörler tarafından yönlendirilmektedir (Freud, Haute, Westerink, Freud, & Freud, 2016, s. 78; Freud & Rieff, 1997, ss. 83-102) Burada özellikle çocukluk dönemi yaşantılarının etkisi önemlidir. Kurama göre çocukluk dönemindeki tecrübeler unutulsa bile bilinçaltına atılmakta ve yetişkinlikte bireyin davranışlarını etkilemeye devam etmektedir. FETÖ'nün şiddet davranışını anlamak için öncelikle FETÖ kurucusunun geçmişi hakkında bilgi sahibi olunması gereklidir. Örgütün kurucusu 1941 doğumlu Fetullah Gülen'in babası sert ve otoriter birisidir bu durum onun yetişmesinde ve kişiliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Uzun yıllar bu yapılanma içerisinde yer alan Latif Erdoğan ve Hüseyin Gülerce medyaya da yansıyan ifadelerinde Fetullah Gülen'in öteden beri

yakın çevresindekilere şiddet uyguladığını ifade etmişlerdir (<https://www.haberturk.com>). Şiddet ve saldırganlık üzerinde çoğunlukla davranışsal öğrenme süreçlerinin etkisi olmakla birlikte araştırmalarda genetik faktörlerin de şiddet davranışı üzerinde etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Guo, Roettger, & Cai, 2008, s. 26; Yalcin & Erdogan, 2013, s. 396). FETÖ liderinin babasının sert ve otoriter birisi olması genetik miras yoluyla şiddet eğiliminin aktarılmış olma ihtimalini de akla getirmektedir. Darbe girişiminin arkasında örgüt liderinin genetik faktörlerinin veya çocukluk dönemindeki şiddet tecrübelerinin etkisi olmuş olabilir, ancak böyle büyük bir kalkışmanın arka planında muhtemelen ekonomik, siyasi, askeri ve diğer pek çok faktörün etkisi vardır. Ancak bunlar makalemizin konusu olmamasından dolayı değinilmeyecektir.

FETÖ kuruluş ve gelişme dönemlerinde tanınırlığını artırma, güven ve itibar kazanmak için bir takım psikolojik yöntemler kullanmıştır. Bunlardan birisi propaganda çalışmalarıdır. Propaganda sürecinde etkili bir ikna gerçekleştirilebilmesi için kaynağın inanılabilirlik, güvenilirlik ve saygınlık gibi özelliklere sahip olması gereklidir. Araştırmalarda inanılır, saygın ve güvenilir bir kaynaktan gelen iletişimin daha fazla tutum değişimine yol açtığı görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 2010, ss. 200-202). Türk toplumunda din adamına güven ve saygı geleneği vardır. FETÖ liderinin bir din adamı/vaiz olması muhafazakâr Türk toplumunda kendisine güven, saygı ve itibar kazandırmıştır. Bununla birlikte 1998 yılında Katolik dünyasının ruhani lideri Papa II. Jean Paul ile görüşmesi, dinler arası diyalog ve hoşgörü söylemleri ile tanınırlığını ve saygınlığını artırmıştır. Ayrıca örgütün Türkiye’de saygınlığını artıran diğer bir etken ise 2003 ile 2013 yılları arasında 11 defa düzenlenen Uluslararası Türkçe Olimpiyatları olmuştur. Bu olimpiyatlarda dünyanın farklı ülkelerinden gelen farklı ırk, renk ve dinlere mensup çocukların Türkçe konuşmaları ve şarkılar söylemeleri toplum ve siyasiler nezdinde geniş ilgi görmüş ve örgütün yurtdışındaki eğitim kurumları Türkçe’ye ve Türk kültürüne hizmet eden kurumlar olarak değerlendirilmiştir. Sosyal psikoloji araştırmalarında bir mesajın sıklıkla tekrar edilmesinin o mesaja maruz kalan bireyler üzerinde mesajın içeriğine yönelik ikna ve olumlu tutum gelişimini artırdığı tespit edilmiştir. Reklamcılık sektörü bu kuralı sıklıkla kullanmakta pazarlamak istedikleri ürünü sık sık reklamlarda göstermek suretiyle ürünlerin satışını artırmayı amaçlamaktadır. FETÖ de toplum nezdinde kendi lehine olumlu algı oluşturmak ve tehdit olarak gördüğü kurum ve kişileri karalamak için sahip olduğu medya organlarını yoğun olarak kullanmış, belli tür mesajları sürekli olarak yayınlayarak kitleleri kendi düşünceleri doğrultusunda ikna etme

gayretine girmiştir. Buna ilave olarak FETÖ propaganda sürecinde ikna gücünü artırmak için Kur'an ayetlerinden, hadislerden, Hz. Peygamberin ve sahabenin hayatından örnekler vererek insanları kendi düşünceleri doğrultusunda ikna etmek için dini bir araç olarak kullanmıştır.

B. FETÖ'nün Din ve Cemaat Algısına Etkisi

Fetö darbe girişimi (FDG) siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan pek çok zarara neden olmasının yanında bireylerin din ve cemaat algısı olumsuz etkileyerek manevi açıdan da zarar vermiştir. Önceleri genel olarak nötr veya pozitif duygular uyandıran din ve cemaat kavramları FDG sonrasında daha fazla şüphe, korku ve nefret, daha az güven uyandıran kavramlar haline gelmiştir. Bu kavramların FDG sonrasında negatif duygular uyandırmasında davranışçı psikologların üzerinde durdukları duygu koşullanması olayı gerçekleşmiştir. Duygu koşullanması doğrudan bir tecrübe yoluyla gerçekleşebileceği gibi bir olayı izleme ve telkin alma yoluyla da edinilebilir. Davranışçı yaklaşım gözlemlenebilen davranışların incelenmesine önem vermekte ve insan davranışını koşullanma ve pekiştirme süreçlerinin bir sonucu olarak açıklamaktadır (Atkinson vd., 2015, s. 11). Klasik şartlanma önceden nötr olan bir uyarının tekrar ve eşleşme yoluyla başka bir uyarıya bağlantılı hale geldiği öğrenme sürecidir (Atkinson vd., 2015, s. 235). Yapılan araştırmalarda sadece davranışların tepkilerin değil duygusal tepkilerin de şartlandırılabilmesi tespit edilmiştir. John Watson'un gerçekleştirdiği *Küçük Albert* deneyinde 11 aylık bebek Albert'e önceleri korku tepkisi uyandırmayan tavşan, köpek ve maymun gibi bir dizi oyuncağın rahatsızlık verici bir gürültü eşliğinde verilmesi Albert'in söz konusu oyuncaklara yönelik korku tepkisi geliştirmesine yol açmıştır. Bu deney önceleri nötr olan bir uyarıcının itici bir tecrübe ile eşleştirildikten sonra korkutucu nitelikler edinebileceğini göstermiştir (Boyce vd., 2015, s. 138). FETÖ, terör örgütü olarak ilan edilmeden önce uzun yıllar boyunca toplum tarafından eğitim faaliyetleri yapan dini bir grup/cemaat olarak algılanmıştır. Dolayısıyla dini bir grup veya cemaat olarak algılanan bir yapının toplumda infial uyandıran kanlı bir eyleme başvurmuş olması insanların zihinlerindeki cemaat ve din şemasını da olumsuz etkilemiş, bu kavramların FETÖ'yü çağrıştırmasına ve FETÖ'ye yönelik gelişen öfke, nefret duygularının genelleme yoluyla tüm cemaat ve dini grupları kapsayan bir hale dönüşmesine, başka bir ifadeyle genel olarak din ve cemaat kavramlarının şüphe uyandıran kavramlara dönüşmesine neden olmuştur. Benzer durum Batı dünyasında ki İslamofobik tepkilerin oluşumunda da geçerlidir. Batı'da uzun yıllar boyunca Müslüman ve İslam kavramlarının sürekli olarak medyada terör, kan, şiddet, bombalama, intihar eylemleri gibi korku, kaygı, nefret ve öfke duyguları

uyandıran olaylarla birlikte anılması Batı insanının zihninde klasik koşullanmaya yol açmakta, kan, intihar, şiddet olaylarına verilen tepkilerin İslam ve Müslüman kavramlarına da verilmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak hayatında hiçbir Müslüman ile karşılaşmamış Batı insanı Müslüman ve İslam kavramlarını duyduğunda hayatta kalma içgüdüsünün neden olduğu korku, öfke ve nefret duyguları tecrübe etmektedir.

Davranışçı yaklaşım bir olay veya olguya yönelik tepki gelişmesi için bir uyarıcı ile etkileşime girilmesini gerekli görürken düşünen bir varlık olan insanın belli bir olguya yönelik bir korku veya olumsuz tutum geliştirmesi için mutlaka o olgu ile ilgili olumsuz bir tecrübe yaşaması zorunlu değildir. Sosyal Öğrenme Teorisi'ne göre birey izleme ve dikkat etme yoluyla da çevresindeki olay ve olguları öğrenebilir ve bunlara yönelik duygusal tepki ve tutumlar geliştirilebilir (Bandura, 1977, s. 23). Örneğin, bir çocuğun akrep korkusu geliştirmesi için mutlaka bir akrep tarafından ısırılması zorunlu değildir. Akrep tarafından ısırılan birisini televizyonda görerek veya akrep tarafından ısırılmanın ölümcül etkileri hakkında diğerlerinden bilgi alarak ta akrep korkusu ve akrepten uzak durma tutumu geliştirebilir. Burada sosyal öğrenme ve diğer bilişsel süreçler devreye girmektedir. Dolayısıyla FDG sonrasında din ve cemaat kavramlarının bireylerde daha fazla şüphe uyandıran kavramlara dönüşmesinde darbe gecesini olumsuz olayları bizzat sokaklarda tecrübe etmeye gerek olmaksızın, darbe gecesinde yaşanan elim olayların televizyon veya diğer medya organlarından izlenmesi, olaylara tanık olanların dinlenmesi ve bu konuda yazılmış kitapların okunması yoluyla da FETÖ'ye ve onun çağrıştırdığı cemaat ve din kavramlarına yönelik duygu koşullanması gerçekleşebilir.

FETÖ genel olarak toplum tarafından cemaat/ dini grup olarak algılanmış olmakla birlikte bazı yönlerden yeni dini hareketlere (YDH) benzemektedir. YDH'ler kökeni 1500'li yıllara dayanan ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın ilgi görmeye başlayan oluşumlardır (Kızılgeçit, 2017, s. 166). Bu oluşumların artışı sekülerleşme ve eski büyük dinlerin siyasi güç ve otoritesinin zayıflaması, demokrasi ve dini özgürlük isteği ile açıklanmaktadır. Bu dini hareketleri tanımlama ve davranışlarını tahmin etme, etraflarını çevreleyen lider, bireysel üyelik ve inanç sistemleri arasındaki karmaşık ilişkilerden ötürü oldukça güçtür. Bu oluşumların müntesipleri dini hareketlerine oldukça fazla ilgi ve bağlılık gösteren genellikle genç bireylerden oluşmaktadır. YDH'lerde genellikle karizmatik bir lider bulunmaktadır. Bu oluşumlarda liderin karizma sahibi olması yeni üyeleri gruba çekmek, orada tutmak ve liderin otoritesini devam ettirmek için gereklidir. YDH'lere katılımında ekonomik, sosyal, ahlaki ve psikolojik

---

mahrumiyet, yabancılaşma, kimlik ve anlam arayışı ve dini eğilim gibi faktörler etkili olmaktadır (Kızılgöçer 2018, ss.54-77). Yeni dini hareketlerin bireysel işlevi geliştirici ve tedavi edici etkilerini ortaya koyan vakaların yanında çevreye ve kendine zarar verici davranışların olduğu olaylar da yer almaktadır. (Leeming, 2013, s. 1212). FETÖ'nün yerleşik din görüşüne aykırı, değişken ve tavizkar bir din anlayışına sahip olması, üyelerinin çoğunlukla genç bireylerden oluşması, liderlerine karizmatik özellikler atfetmeleri gibi özellikleri yönünden yeni dini hareketlere benzemektedir. FETÖ üyelerinin liderine atfettikleri karizmatik özellikler arasında Peygamberlerin vasfı olan ismet (masumiyet) sıfatı ve Hz. Peygamber'le sürekli görüştüğü ve emirler aldığına yönelik inanç sayılabilir

C. Yöntem

1. Örneklem

Araştırmamızın örneklemini 2017-2018 Eğitim Öğretim döneminde Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin farklı sınıflarında öğrenim görmekte olan toplam 509 genç bireyden oluşmaktadır. Araştırmamız gönüllülük esasına göre uygulanmış ve örnekleme araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir.

2. Veri Toplama Araçları

a-Kişisel Bilgi Anketi: Kişisel bilgi anketi kısmında dindarlık ve FDG sonrası din ve cemaat algısı ile analizde kullanılmak üzere demografik değişkenlerden yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, eğitim durumu, sigara kullanımı ve kişilik yapısı ile ilgili sorular bulunmaktadır.

b. FDG Sonrası Din ve Cemaat Algısı İle İlgili İfadeler: FETÖ darbe girişiminin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisini ölçen bir ölçek bulunmadığı için araştırmamızda FDG'nin genç bireylerin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisini ölçmek için dört adet ifadeye yer verilmiştir. Bu ifadeler; **madde 8:** FETÖ darbe girişiminden sonra din kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır= şüphe, korku, nefret, güven, **madde 9:** FETÖ darbe girişiminden sonra cemaat kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır= şüphe, korku, nefret, güven), **madde 54:** FETÖ darbe girişimi dine bakışımı olumsuz etkiledi=hiç katılmıyorum, katılmıyorum, karasızım, katılıyorum, tamamen katılıyorum ve **madde 55:** FETÖ darbe girişimi cemaat/tarikat liderlerine bakışımı olumsuz etkiledi= hiç katılmıyorum, katılmıyorum, karasızım, katılıyorum, tamamen katılıyorum.

c- İçsel Dini Motivasyon Ölçeği: Dean Hoge tarafından geliştirilen ve Karaca tarafından standardizasyonu yapılarak Türkçeye uyarlanan İDMÖ 10 maddeden oluşmaktadır ve 5 dereceli likert formatına sahiptir. Ölçekten

alınabilecek en düşük puan 10 en yüksek puan ise 50'dir. Ölçeğin Türkçe formunun güvenilirlik analizlerinde, homojenlik endeks ve yarıya bölme teknikleri kullanılmıştır. Ölçeğin geçerliği, yapı geçerlik tekniklerinden faktör analizi ve iç tutarlılık teknikleri kriter alınarak hesaplanmıştır. İDMÖ'nin maddeleri yarıya bölme tekniği ile analiz edilmiş, iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .76 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin içsel tutarlılık ölçütü olan Cronbach's Alfa katsayısı .84 olduğu görülmüştür. Ölçeğin faktör analizi sonucunda bir madde hariç ölçek tüm maddelerin aynı faktörde kümelendiği görülmüştür. Ölçek maddelerinin iç tutarlılığı tespit için korelasyon katsayıları analiz edilmiş ve ölçek maddelerinin tamamının aynı yönde (pozitif) ayrıştılar saptanmıştır (Karaca, 2001, s. 196).

d- Dini Şuur Ölçeği: Seyhan tarafından geliştirilen *Dini Şuur Ölçeği* toplam 21 maddeden oluşmaktadır. 5 dereceli likert formata sahip olan ölçekten alınabilecek en düşük puan 21 en yüksek puan ise 105'tir. Dini Şuur Ölçeği test-tekrar-test yöntemi ile geliştirilmiş, aynı öğrenci grubuna üç hafta ara ile uygulanmış ve açımlayıcı faktör analizini yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde ölçeğin üç değer, bilinç ve davranış şeklinde isimlendirilen üç boyuta sahip olduğu görmüştür. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı %54,362, Cronbach's Alfa kat sayısı ise.928'dir. Doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin Ki-Kare değerinin (CMIN=351,75; N=225; sd=184; p=0,000) anlamlı olduğu görülmüş ve uyum indeksi ise RMSEA=.056, CFI=.97; IFI=.922; GFI=.872; SMRM=.051; TLI=.910 olarak bulunmuştur. Dini Şuur Ölçeği'nin açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analiz sonuçları kabul edilebilir seviyede çıkmıştır. Böylece bu bulgulardan Dini Şuur Ölçeği'nin kullanılmaya elverişli olduğu anlaşılmaktadır (Seyhan, 2015, s. 399).

3. Verilerin Analizi

Anket verilerinin girilmesi ve istatistik analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Öncelikle demografik değişkenlerin yüzdeler dağılımlarına ve demografik değişkenler açısından FDG sonrası din ve cemaat algısına bakılmış daha sonra dindarlık ile FDG sonrası din ve cemaat algısı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. İstatistik işlemler için, frekans, korelasyon, t-testi, tek yönlü anova, ki-kare ve regresyon analizleri yapılmış, anlamlı veya önemli görülen ilişkilere yer verilmiştir.

4. İşlem

Araştırma için gerekli olan izin alındıktan sonra anket uygulamasına geçilmiş ilahiyat fakültesinin farklı sınıflarından rastlantısal olarak seçilmiş örneklem üzerinde gönüllülük esasına göre ders saatlerinde uygulama yapılmıştır. Örneklem araştırmanın amacı ve verilerin gizliliği hakkında

bilgilendirilmiştir.

D. Bulgular

1. Demografik Değişkenler Açısından Örneklem Grubunun Özellikleri

Yaş: Araştırmaya katılan örneklemin 282'si kişi (%55,4) 18-21 yaş grubunda, 227'si ise (%44,6) 22-37 yaş grubundadır.

Cinsiyet: Araştırmaya katılan örneklemin 358'i (%70,3) kadın, 151'i (%29,7) ise erkek cinsiyetine sahiptir.

Sosyo-Ekonomik Durum: Örneklemimizden 26 kişinin (%5,1) sosyo-ekonomik durumu düşük, 472 kişinin (%92,7) orta, 11 kişinin (2.2) sosyo-ekonomik durumu yüksektir.

Sağlık Durumu: Araştırmaya katılan örneklemin 68'i (%13,4) hasta, 441'i (%86,6) ise sağlıklı bireylerden oluşmaktadır.

Kişilik Yapısı: Araştırmaya katılan örneklemin 253'ü (%49,7) içedönük, 256'sı (%50,3) dışadönük kişilik yapısına sahiptir.

2. Demografik Değişkenlere Göre FDG sonrası Din ve Cemaat Algısı

Demografik değişkenler ile FDG sonrasında din kavramının uyandırdığı duygular ve dine bakış arasındaki ilişkiyi tespit için uyguladığımız korelasyon analizinde madde 8 ile yaş grupları ($r=-.138$, $p<.01$), madde 54 ile kişilik ($r=-.098$, $p<.05$), madde 55 ile cinsiyet ($r=-.132$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Aşağıda yaş grupları, cinsiyet ve kişilik yapısı ile FDG sonrasında din kavramının uyandırdığı duygular ve dine bakış üzerindeki etkisini tespit için uygulanan ki-kare analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Araştırmada yaş grupları ile FDG sonrasında din kavramının uyandırdığı duygular arasında anlamlı bağımlılık görülmüştür. Şöyle ki, FDG sonrasında din kavramı 18-21 yaş grubunun %44'ünde ($n=124$) şüphe, %3,9'unda ($n=11$) korku, %3,5'inde ($n=10$) nefret, %48,6'sında ise ($n=137$) güven duygusu uyandırırken, 22-37 yaş grubunun %56,8'inde ($n=129$) şüphe, %4'ünde ($n=9$) korku, %4,8'inde ($n=11$) nefret, %34,4'ünde ($n=78$) ise güven duygusu uyandırmaktadır. Bu sonuçlara göre FDG sonrasında din kavramı diğer guruba nazaran 22-37 yaş grubunda daha az güven daha fazla şüphe, korku ve nefret duyguları uyandırdığı anlamlı bir şekilde tespit edilmiştir ($p=.013$, $p<.05$).

Araştırmada ayrıca cinsiyet ile FDG sonrasında cemaat/tarikat liderlerine bakış arasında anlamlı bir bağımlılık tespit edilmiştir ($p=.006$,

$p < .05$). Şöyle ki, *FETÖ darbe girişimi cemaat/tarikat liderlerine bakışımı olumsuz etkiledi* (Madde 55) ifadesine kadınların %13,1'i (n=47) hiç katılmıyorum, %10,1'i (n=36): katılmıyorum, %15,9'u (n=57): kararsızım, %27,7'si (n=99): katılıyorum, %33,2'si (n=119) ise tamamen katılıyorum şeklinde görüş bildirirlerken, aynı ifadeye erkeklerin %24,5'i (n=37) hiç katılmıyorum, %12,6'sı (n=19) katılmıyorum, %15,9'u (n=24) kararsızım, %16,6'sı (n=25) katılıyorum, %30,5'i (n=46) ise tamamen katılıyorum şeklinde görüş bildirmiştir. Bu sonuçlara göre kadınların FDG sonrasında cemaat/tarikat liderlerine bakışı erkeklerinkine nazaran daha fazla olumsuz etkilenmiş olduğu anlamlı bir şekilde tespit edilmiştir ($p = .006$, $p < .05$).

Araştırmada kişilik yapısı ile FDG sonrasında din kavramının uyandırdığı duygular arasında da anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Şöyle ki FDG sonrasında din kavramı içedönüklerin %52,6'sında (n=133) şüphe, %5,9'unda (n=15) korku, %4'ünde (n=10) nefret, %37,5'inde (n=95) güven duygusu uyandırırken, din kavramı dışadönüklerin %46,9'unda (n=120) şüphe, %2'sinde (n=5) korku, %4,3'ünde (n=11) nefret, %46,9'unda (n=120) ise güven duygusu uyandırmaktadır. Bu sonuçlardan FDG sonrasında din kavramının dışa dönüklere nazaran içedönüklerde daha az güven duygusu ve daha fazla şüphe, korku ve nefret duygularını uyandırdığı anlamlı bir şekilde tespit edilmiştir ($p = .035$, $p < .05$).

3. Dindarlık ile FDG Sonrası Din ve Cemaat Tutumuna İlişkin Bulgular

Tablo 1. Dindarlık ile FDG Sonrası Din ve Cemaat Tutumu Arasındaki Korelasyonlar

	İçsel Dini Motiv.	Dini Şuur	Dini Değer	Dini Bilinç	Dini Davranış
Madde 8	.191*	.189**	.170**	.170**	.109*
Madde 54	-.234**	-.226**	-.268**	-.137**	-.159**
Madde 55	-.065	-.121**	-.093*	-.167**	.008

(Not: *tek yıldızlı olanlar .05, ** çift yıldızlı olanlar .01 düzeyinde anlamlıdır)

Tablo 1'de görüldüğü üzere madde 8 ile içsel dini motivasyon ($r = -.191$, $p < .05$), dini şuur ($r = .189$, $p < .01$), dini değer ($r = .170$, $p < .01$), dini bilinç ($r = .170$, $p < .01$) ve dini davranış ($r = -.109$, $p < .05$) arasında, madde 54 ile içsel dini motivasyon ($r = -.234$, $p < .01$), dini şuur ($r = -.226$, $p < .01$), dini değer ($r = -.268$, $p < .01$), dini bilinç ($r = -.137$, $p < .01$), ve dini davranış ($r = -.159$, $p < .01$) arasındaki, madde 55 ile dini şuur ($r = -.121$, $p < .01$), dini değer ($r = -.093$, $p < .05$), dini bilinç ($r = -.167$, $p < .01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır.

“FETÖ darbe girişiminden sonra din kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır” ifadesine örneklemimizin 253’ü (%49,7) şüphe, 215’i (%42,2) güven, 21’i (%4,1) nefret, 20’si (%3,9) ise korku duygusu uyandırdığını bildirmiştir. Buna göre örneklemimizin yarıya yakınında (%49,7) darbe girişimi sonrasında din kavramı şüphe uyandırdığı görülürken, %42,2’sinde ise darbe girişiminden sonra din kavramının güven duygusu uyandırmaktadır. Aynı konu ile ilgili “FETÖ darbe girişimi dine bakışımı olumsuz etkiledi” ifadesine örneklemin 289’u (%56,8) hiç katılmıyorum, 108’i (%21,2) katılmıyorum, 47’si (%9,2) kararsızım, 40’ı (%7,9) katılıyorum, 25’i (%4,9) ise tamamen katılıyorum şeklinde görüş bildirmiştir.

“FETÖ darbe girişiminden sonra cemaat kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır” ifadesine örneklemin 323’ü (%63,5) şüphe, 104’ü (%20,4) nefret, 48’i (%9,4) güven, 34’ü (%6,7) ise korku duygusu uyandırdığını bildirmiştir. Bu sonuçlara göre örneklemin büyük çoğunluğunda (%63,5) FDG sonrasında cemaatlere yönelik şüpheli tutumun geliştiği, %20 gibi ciddi bir oranda nefret, bir miktarda korku (%6,7) duygusu uyandırdığı görülmüştür. Örneklemin sadece %6’sı darbe girişiminden sonra cemaatlere güven duyduğunu bildirmiştir. Bu sonuçlar FDG sonrasında bireylerin cemaatlere bakışımın genel olarak olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Aynı konu ile ilgili “FETÖ darbe girişimi cemaat/tarikat liderlerine bakışımı olumsuz etkiledi” ifadesine ise örneklemin 165’i (%32,4) tamamen katılıyorum, 124’ü (%24,4) katılıyorum, 81’i (%15,9) kararsızım, 55’i (%10,8) katılmıyorum, 84’ü (%16,5) ise hiç katılmıyorum şeklinde görüş bildirmiştir. Bu sonuçlara göre örneklemin %56,8’inin (tamamen katılıyorum + katılıyorum) FETÖ darbe girişiminden sonra cemaat ve tarikat liderlerine bakışımın olumsuz etkilendiği, %27,3’ünün (katılmıyorum + hiç katılmıyorum) darbe girişimi sonrasında cemaat ve tarikat liderlerine bakışımın olumsuz etkilenmediği, örneklemin %10’unun ise bu konuda kararsız olduğu görülmüştür.

Tablo 2’de yer alan ki-kare analizine göre içsel dini motivasyon ise ile FDG sonrası din kavramının uyandırdığı duygular arasında anlamlı bir bağımlılık bulunmaktadır ($p=0.000$, $p<.05$). Şöyle ki FDG sonrasında din kavramı içsel dini motivasyonu düşük olanların %61’inde ($n=47$) şüphe, %7,8’inde ($n=6$) korku, %6,5’inde ($n=5$) nefret, %24,7’sinde ($n=19$) güven duygusu uyandırırken, FDG sonrasında din kavramı içsel dini motivasyonu yüksek olanların %33,7’sinde ($n=35$) şüphe, %3,8’inde ($n=4$) korku, %2,9’unda ($n=3$) nefret, %59,6’sında ($n=62$) ise güven duygusu uyandırmaktadır. Örneklemin dini şuur durumuna göre FDG sonrası din

Tablo 2. İçsel Dini Motivasyon ve Dini Şuura Göre FDG Sonrası Din Kavramının Uyandırdığı Duygular

FETÖ darbe girişiminden sonra din kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır (Madde 8)											
		Şüphe		Korku		Nefret		Güven		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
İçsel Dini Motivasyon	Düşük	47	61	6	7.8	5	6.5	19	24.7	77	100
	Yüksek	35	33.7	4	3.8	3	2.9	62	59.6	104	100
	Toplam	82	45.3	10	5.5	8	4.4	81	44.8	181	100
	Chi-Square	X=21.944 df=3 p=.000 p<.05									
Dini Şuur		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
	Düşük	44	63.8	3	4.3	6	8.7	16	23.2	69	100
	Yüksek	26	35.1	4	5.4	0	0	44	59.5	74	100
	Toplam	70	49.0	7	4.9	6	4.2	60	42.0	143	100
	Chi-Square	X=23.692 df=3 p=.000 p<.05									

kavramının oluşturduğu duygular arasında da anlamlı bir bağımlılıkgörülmektedir ($p=.000$, $p<.05$). Şöyle ki, FDG sonrasında din kavramı dini şuuru düşük olanların %63,8'inde ($n=44$) şüphe, %4,3'ünde ($n=3$) korku, %8,7'sinde ($n=6$) nefret, %23,2'sinde ($n=16$) güven duygusu uyandırırken, FDG sonrasında din kavramı dini şuuru yüksek olanların %35,1'inde ($n=26$) şüphe, %5,4'ünde ($n=4$) korku, %0=nefret, %59,5'inde ($n=44$) ise güven duygusu uyandırmaktadır.

Tablo 3. İçsel Dini Motivasyon ve Dini Şuur Duruma Göre FDG'nin Dine Bakışa Etkisi

FETÖ darbe girişimi dine bakışımı olumsuz etkiledi (Madde 54)							
		N	%	$\bar{X}$	ss	Tamhane	
İçsel Dini Motivasyon	1	Hiç katılmıyorum	289	56,8	44,42	4,37	1/2,3,4
	2	Katılmıyorum	108	21,2	41,69	5,95	
	3	Kararsızım	47	9,2	42,19	4,74	
	4	Katılıyorum	40	7,9	41,00	4,72	
	5	Tam Katılıyorum	25	4,9	41,44	5,54	
		Toplam	509	100	43,22	5,04	
F _(4,504) = 10.488 p=.000 p<.05							

		N	%	$\bar{X}$	ss	Tukey HSD	
Dini Şuur	1	Hiç katılmıyorum	289	56,8	88,13	7,53	1/2,4,5
	2	Katılmıyorum	108	21,2	83,65	10,22	
	3	Kararsızım	47	9,2	85,29	8,55	
	4	Katılıyorum	40	7,9	82,40	8,19	
	5	Tam Katılıyorum	25	4,9	82,40	11,03	
		Toplam	509	100	86,18	8,78	
F(4,504)= 9.519 p=.000 p <.05							

Tablo 3'te içsel dini motivasyon ve dini şuur durumuna göre FDG sonrası dine bakış arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Buna göre FDG dine bakışımı olumsuz etkiledi ifadesine hiç katılmayanların içsel dini motivasyon skoru $\bar{X}=44,42$ iken (katılmıyorum=41,69, kararsızım=42,19, katılıyorum=41,00), FDG dine bakışımı olumsuz etkiledi ifadesine tamamen katılanların içsel dini motivasyon skoru ise $\bar{X}=41,44$ 'tür. Ayrıca FDG dine bakışımı olumsuz etkiledi ifadesine hiç katılmayanların dini şuur skoru $\bar{X}=88,18$ iken (katılmıyorum=83,65, kararsızım=85,29, katılıyorum=82,40), FDG dine bakışımı olumsuz etkiledi ifadesine tamamen katılanların dini şuur skoru ise $\bar{X}=82,40$ 'tır.

Tablo 4. İçsel Dini Motivasyon ve Dini Şuura Göre FDG Sonrası Cemaat Kavramının Uyandırdığı Duygular

<i>FETÖ darbe girişiminden sonra cemaat kavramı sizde en çok hangi duyguyu uyandırmaktadır (Madde 9)</i>											
		Şüphe		Korku		Nefret		Güven		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
İçsel Dini Motivasyon	Düşük	43	55.8	9	11.7	24	31.2	1	1.3	77	100
	Yüksek	63	60.6	5	4.8	18	17.3	18	17.3	104	100
	Toplam	106	58.6	14	7.7	42	23.2	19	10.5	181	100
	Chi-Square	X=17.342 df=3 p=.001 p<.05									
Dini Şuur	Düşük	44	63.8	4	5.8	19	27.5	2	2.9	69	100
	Yüksek	46	62.2	3	4.1	10	13.5	15	20.3	74	100
	Toplam	90	62.9	7	4.9	29	20.3	17	11.9	143	100
	Chi-Square	X=12.762 df=3 p=.005 p<.05									

Tablo 4'te yer alan ki-kare analizine göre içsel dini motivasyon ise ile FDG sonrası cemaat kavramının uyandırdığı duygular arasında da anlamlı bir bağımlılık bulunmaktadır ($p=.001$, $p<.05$). Şöyle ki FDG sonrasında cemaat kavramı içsel dini motivasyonu düşük olanların %55,8'inde ($n=43$) şüphe, %11,7'sinde ($n=9$) korku, %31,2'sinde ($n=24$) nefret, %1,3'ünde ($n=1$) güven duygusu uyandırırken, FDG sonrasında cemaat kavramı içsel dini motivasyonu yüksek olanların %60,6'sında ($n=63$) şüphe, %4,8'inde ($n=5$) korku, %17,3'ünde ($n=18$) nefret, %17,3'ünde ($n=18$) ise güven duygusu uyandırmaktadır. Örneklemin dini şuur durumuna göre FDG sorası cemaat kavramının oluşturduğu duygular arasında da anlamlı bir bağımlılık görülmektedir ($p=.005$, $p<.05$). Şöyle ki, FDG sonrasında cemaat kavramı dini şuru düşük olanların %63,8'inde ($n=44$) şüphe, %5,8'inde ($n=4$) korku, %27,5'inde ($n=19$) nefret, %2,9'unda ($n=2$) güven duygusu uyandırırken, FDG sonrasında din kavramı dini şuru yüksek olanların %62,2'sinde ($n=46$) şüphe, %4,1'inde ($n=3$) korku, %13,5'inde ($n=10$) nefret, %20,3'ünde ($n=15$) ise güven duygusu uyandırmaktadır.

Tablo 5. İçsel Dini Motivasyon ve Dini Şuur Duruma Göre FDG'nin Cemaat/Tarikat Liderlerine Bakışa Etkisi

FDG cemaat/tarikat liderlerine bakışımı olumsuz etkiledi (Madde 55)							
			N	%	$\bar{X}$	ss	Tukey HSD
İçsel Dini Motivasyon	1	Hiç katılmıyorum	84	16,5	44,52	4,67	1/4
	2	Katılmıyorum	55	10,8	42,29	6,69	
	3	Kararsızım	81	15,9	43,56	4,68	
	4	Katılıyorum	124	24,4	42,41	4,63	
	5	Tam Katılıyorum	165	32,4	43,30	4,95	
		Toplam	509	100	43,22	5,04	
			F _(4,504) = 2.792 p=.026 p <.05				Tukey HSD
			N	%	$\bar{X}$	ss	Tukey HSD
Dini Şuur	1	Hiç katılmıyorum	84	16,5	89,76	8,33	1/2,4,5
	2	Katılmıyorum	55	10,8	83,76	11,39	
	3	Kararsızım	81	15,9	87,60	7,11	
	4	Katılıyorum	124	24,4	84,20	8,46	
	5	Tam Katılıyorum	165	32,4	85,97	8,37	
		Toplam	509	100	86,18	8,78	
			F _(4,504) = 6.974 p=.000 p <.05				

Tablo 5'te içsel dini motivasyon ve dini şuur durumuna göre FDG sonrası cemaat/tarikat liderlerine bakış arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Buna göre FDG cemaat/tarikat liderlerine bakışını olumsuz etkiledi ifadesine hiç katılmayanların içsel dini motivasyon skoru $\bar{X}=44,52$ iken (katılmıyorum=42,29, kararsızım=43,56, katılıyorum=42,41), FDG cemaat/tarikat liderlerine bakışını olumsuz etkiledi ifadesine tamamen katılanların içsel dini motivasyon skoru ise $\bar{X}=43,30$ 'dur. Ayrıca FDG cemaat/tarikat liderlerine bakışını olumsuz etkiledi ifadesine hiç katılmayanların dini şuur skoru $\bar{X}=89,76$ iken (katılmıyorum=83,76, kararsızım=87,60, katılıyorum=84,20), FDG cemaat/tarikat liderlerine bakışını olumsuz etkiledi ifadesine tamamen katılanların dini şuur skoru ise $\bar{X}=85,97$ 'dir.

Tablo 6. İçsel Dini Motivasyon ve FDG Sonrası Dine Bakış Arasındaki Regresyon Analizi

İçsel Dini Motivasyon	β	t	p	R ²
	-.345	-4.922	.000	.119

Tablo 6'da içsel dini motivasyon açısından FDG sonrası dini tutumu açıklamak için uygulanan tekli regresyon analizi bulgularına yer verilmiştir. Araştırmada dindarlık ölçümü için *İçsel Dini Motivasyon* ve *Dini Şuur* ölçekleri kullanılmıştır. Bu iki ölçek arasındaki korelasyon analizinde ilişki oranı çok yüksek (.974**) çıkmasından dolayı çoklu bağıntı durumu olduğu için bu iki dindarlık ölçeğinin birlikte kullanıldığı çoklu regresyon yerine tekli regresyon işlemi uygulanmıştır. Analizimizde İçsel Dini Motivasyon bağımsız değişken, FDG sonrası dini tutum ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Regresyon analizi sonucunda içsel dini motivasyonun FDG sonrasında dine bakışı %11,9 oranında açıkladığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle örneklemin içsel dini motivasyonunun FDG sonrasında dine bakışı üzerinde %11,9 oranında etkisi bulunmaktadır ($\beta=-.345$, $p < .05$).

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada FDG'nin genç bireylerin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisini tespit etme amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle demografik değişkenlere göre FDG sonrası din ve cemaat algısı ilişkisine bakılmış, daha sonra dindarlık ile FDG sonrası din ve cemaat algısı ilişkisi incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Araştırmamızda FETÖ darbe girişimi sonrasında din kavramının 18-21 yaş grubuna kıyasla 22-37 yaş grubunda daha fazla şüphe, nefret ve korku, daha az güven uyandırdığı görülmüştür. Yaş grupları ile dindarlık ilişkisi analizlerinde 22-37 yaş grubunun dini şuur düzeylerinin 18-21 yaş grubunkinden anlamlı derecede daha

düşük olduğu tespit edilmişti. Dolayısıyla dindarlığı daha düşük olan 22-37 yaş grubunda FDG sonrasında din kavramının daha fazla negatif duygular uyandırması beklenebilen bir durumdur. Ayrıca tablo 3'te FDG sonrasında içsel dini motivasyon ve dini şuuru düşük olanlarda din kavramının daha fazla negatif duygular, daha az güven duygusu uyandırdığı tespit edilmişti. Dolayısıyla bu verilerden darbe girişimi sonrasında din kavramının uyandırdığı duygular üzerinde örneklemin dindarlık durumunun etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2. Araştırmamızda FDG sonrasında kadınların cemaat/tarikat liderlerine bakışı erkekelerinkine kıyasla daha fazla olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Şöyle ki, "*FETÖ darbe girişimi cemaat/tarikat liderlerine bakışımı olumsuz etkiledi*" ifadesine kadınların %23,2'si hiç katılmıyorum ya da katılmıyorum şeklinde görüş bildirirken, %60,9'u ise kesinlikle katılıyorum veya katılıyorum şeklinde görüş bildirmiştir. Bu sonuçlardan FDG sonrasında erkeklerden ziyade kadınların cemaat/tarikat liderlerine bakışının daha fazla olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Kadınların duygusal bir yapıya sahip olmaları, darbe girişimi esnasında pek çok insanın şehit olması ve yaralanması, kadınların genel olarak şiddete karşı olma eğilimleri, cemaat/tarikat lideri kavramının FETÖ liderini çağrıştırmaları gibi etkenler bu kavramların darbe girişimi sonrasında kadınlarda daha fazla negatif duygular çağrıştırmada etkili olmuş olabilir.
3. Araştırmamızda FDG sonrasında din kavramının dışa dönüklere nazaran içedönüklerde daha fazla şüphe, korku ve nefret, daha az güven duygusu uyandırdığı tespit edilmiştir. Şöyle ki FDG sonrasında din kavramı içedönüklerin %52,6'sında şüphe, %5,9'unda korku, %4'ünde nefret, %37,5'inde güven duygusu uyandırırken, dışadönüklerin %46,9'unda şüphe, %2'sinde korku, %4,3'ünde nefret, %46,9'unda ise güven duygusu uyandırdığı tespit edilmiştir. Araştırmada kişilik yapısına göre dindarlık analizlerinde dışadönüklerin içsel dini motivasyon düzeylerinin içedönüklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmişti. Ayrıca Tablo 3'te dindarlığı düşük olanlarda FETÖ darbe girişiminden sonra din kavramının daha fazla negatif duygular uyandırdığı tespit edilmişti. Dolayısıyla hem içedönüklerin dindarlığının dışadönüklerden düşük çıkması hem de dindarlığı düşük olanlarda FDG sonrasında daha fazla negatif duygu uyandırması içedönüklerde FDG sonrasında din kavramının daha fazla negatif duygular uyandırmasını açıklamaktadır.
4. Araştırmamızda FDG sonrası din kavramının örneklemin

%49,7'sinde şüphe, %42,2'sinde güven, %4,1'inde nefret, %3,9'unda ise korku duygusu uyandırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre FDG sonrasında örneklemin yarıya yakınında (%49,7) din kavramı şüphe, %42'sinde güven, az bir kısmında ise nefret ve korku duyguları uyandırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar genç bireylerde darbe girişimi sonrasında din kavramının daha fazla şüphe uyandıran bir kavrama dönüşmüş olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte "*FETÖ darbe girişimi dine bakışımı olumsuz etkiledi*" ifadesine örneklemin %78'i katılmadığı, %12,8'i katıldığı, %9,2'sinin ise kararsız olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ise örnekleminin çoğunluğunun FDG'nin dine bakışını olumsuz etkilemediğini anlaşılmaktadır. 8. Maddenin başında yazdığımız FDG sonrasında din kavramının çoğunlukla şüphe duygusu uyandırması sonucu ile FDG sonrası dine bakışın genellikle değişmediği sonucu birbiri ile çelişiyor gibi gözükse de aslında ortaya çıkan sonuç özette şudur. Darbe girişimi sonrasında ilahiyat fakültesi öğrencilerimizin dine bakışı genel olarak değişmemekle birlikte darbe girişiminden sonra din kavramı daha fazla şüphe uyandıran bir kavram haline gelmiştir. Şüphe aslında başlı başına kötü bir şey değildir. Hökeleklî'ye (2003, s. 195) göre şüphe apaçıklık ve kesinlik arzusunun önceki inançla veya sebepleri karşılıklı ve denk olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan kararsız sabit olmayan ruh halidir. Şüpheden şuurlu imana ya da kararlı inançsızlığa geçiş mümkündür. Şüphe olumlu anlamda şuurlu gelişmesinin bir başlangıcı veya ifadesi olarak anlaşılabilir. Kayıklık ta (2011, s. 173) şüpheyi imana götüren ve imana zıt olan şüphe şeklinde ikiye ayırmıştır. İnkârcı şüphe inanılan varlığın irrasyonel olduğu düşüncesinden kaynaklanırken, imana götüren şüphe ise bilimsel şüphedir, bu şüphe imanın kemale ermesi için gereklidir. Dolayısıyla FETÖ darbe girişiminden sonra örnekleminde din kavramının uyandırdığı duygulardan şüphedeki artış kanaatimize göre dinin kendisinden değil, din adına faaliyet gösteren grup ve cemaatlere yönelik şüphedir. Cemaat kavramının uyandırdığı duygulara verilen cevaplar da bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Araştırmamızda FETÖ darbe girişimi sonrasında cemaat kavramının örneklemin %63,5'inde şüphe, %20,4'ünde nefret, %9,4'ünde güven ve %6,7'sinde ise korku duygusu uyandırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre örneklemin büyük çoğunluğunda (%63,5) FDG sonrasında cemaatlere yönelik şüpheli tutumun geliştiği, %20 gibi ciddi bir oranda nefret, örneklemin küçük bir kısmında ise korku (%6,7) duygusu uyandırdığı görülmüştür. Örneklemin sadece %6'sı darbe girişiminden sonra

cemaatlere güven duyduğunu bildirmiştir. Araştırmada örneklemin %56,8'inin FETÖ darbe girişiminden sonra cemaat ve tarikat liderlerine bakışının olumsuz etkilendiği, %27,3'ünün darbe girişimi sonrasında cemaat ve tarikat liderlerine bakışının olumsuz etkilendiği, %10'unun ise bu konuda kararsız olduğu görülmüştür. Buna göre FDG sonrasında cemaat kavramı dindarlığı düşük ve yüksek olanlar arasında çok fazla şüphe ve nefret, çok az güven duygusu uyandırdığı anlaşılmaktadır. Bunun muhtemel sebebi ise daha önce ifade ettiğimiz gibi darbe girişiminden sonra cemaat kavramının bireylerin zihinlerinde FETÖ'yü çağrıştırmasıdır. Başka bir ifadeyle darbe girişimi sonrasında bireylerin zihinlerindeki cemaat şemasının olumsuz etkilenmiş olmasıdır. Öztürk'ün 8. Sınıfta eğitim gören 63 ortaokul öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada öğrencilerin çoğunluğunun darbe gecesinde korku, kaygı, endişe ve üzüntü gibi negatif duygular tecrübe ettikleri tespit edilmiştir (Öztürk, 2018, s. 327).

5. Araştırmamızda örneklemin dindarlık düzeyine göre FDG sonrasında din kavramının uyandırdığı duygulara baktığımızda şu sonuçlar ortaya çıkmıştır. Birincisi FDG sonrasında din kavramı hem dindarlığı düşük ve hem de yüksek bireyler arasında negatif duygular içerisinde en fazla şüphe duygusu uyandırmaktadır. Bir diğer sonuç ise FDG sonrasında dindarlığı yüksek olan bireylerde din kavramı çoğunlukla güven duygusu uyandırırken, dindarlığı düşük olan bireylerde güvenden ziyade daha fazla şüphe duygusu uyandırmaktadır. Başka bir ifadeyle, FETÖ darbe girişimi dindarlığı yüksek olan bireylerin dine olumlu bakışını etkilememiş, ancak dindarlığı düşük olanların dinden daha fazla şüphe, nefret ve korku duymalarına neden olmuştur. Dindarlık durumuna göre FDG sonrası dine bakış ilişkisine gelince FETÖ darbe girişimi sonrasında içsel dini motivasyonu ve dini şuuru yüksek olan bireylerin dine bakışlarının olumsuz etkilendiği, içsel dini motivasyonu ve dini şuuru düşük olan bireylerin ise dine bakışlarının oldukça fazla olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca örneklemin dindarlık düzeyine göre FDG sonrası cemaat kavramının uyandırdığı duygulara baktığımızda ise dindarlığı yüksek ve düşük olan bireylerde cemaat kavramının büyük oranda şüphe ve nefret, çok az güven duygusu uyandırdığı görülmüştür. Bu durum FDG sonrasında genç bireylerde cemaat algısının oldukça olumsuz etkilendiğini göstermiştir. Dindarlık durumuna göre FDG sonrası cemaat/tarikat liderlerine bakış ilişkisine baktığımızda ise FDG sonrasında dindarlığı yüksek olan bireylerin cemaat/tarikat liderlerine bakışlarının olumsuz

etkilenmediği görülmüştür. Ancak sonuç anlamlı çıkmış olsa da bu anlamlılık seviyesi dine yaklaşım kadar net değildir. Yani FETÖ darbe girişimi sonrasında dindar olmayanlar kadar kısmen didarlar arasında da cemaat ve tarikat liderlerine karşı olumsuz tutum gelişmiştir. Özcan'ın 310 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada ilahiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerine nazaran dinî grup, cemaat ve tarikat yapılanmalarına karşı daha pozitif bir tutum içerisinde oldukları, cemaatlerle ilişkisi olmayan örneklemin darbe girişimi öncesi ve sonrasında cemaatler için olumlu sıfatlar tercih ettikleri, herhangi bir cemaate bağlı olanların cemaatlere dair olumlu sıfatlarından düşüş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Özcan'ın araştırmasında örneklemin darbe öncesi ve sonrasında FETÖ ile ilgili olumsuz değerlendirme yaptıkları, darbe girişimi sonrasında olumsuz değerlendirmelerin oranının daha da arttığı tespit edilmiştir (Özcan, 2017, s. 419).

Araştırmada özetle şu sonuçlara ulaşılmıştır. FDG sonrasında din kavramı örnekleminin yarıya yakınında (%49,7) şüphe uyandırırken cemaat kavramı çok daha yüksek oranda şüphe (%63,5) ve nefret (%20,4) duygusu uyandırmaktadır. Örneklemin %56,8'inin FDG sonrasında cemaat/tarikat liderlerine bakışı olumsuz etkilenmiştir. Akademik olarak en yüksek seviyede din eğitimi verilen kurum olan ilahiyat fakültesi öğrencilerinde din kavramının FDG sonrasında yüksek oranda şüphe uyandıran kavrama dönüşmesi dikkat çekici bir sonuçtur. Ayrıca araştırmada FDG sonrasında kadınların cemaat/tarikat liderlerine bakışının erkeklere nazaran daha fazla olumsuz etkilendiği, içedönüklerde FDG sonrasında din kavramının daha fazla negatif duygular çağrıştırdığı tespit edilmiştir. Araştırmamızda tespit edilen bir diğer dikkat çekici sonuç ise örneklemin dindarlık düzeyi ile FDG sonrasında din ve cemaat kavramlarının uyandırdığı duygular arasında anlamlı ilişkilerin varlığıdır. Dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerde FDG sonrasında din ve cemaat kavramları daha az şüphe ve diğer negatif duygular, daha çok güven duygusu uyandırırken, dindarlık düzeyi düşük olan bireylerde FDG sonrasında din ve cemaat kavramları daha fazla negatif duygular çağrıştırmakta olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak FETÖ darbe girişiminin ilahiyat fakültesinde öğrenim görmekte genç bireylerin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisinin incelendiği bu araştırmada FDG'nin genç bireylerin din ve cemaat algısı üzerinde bir takım olumsuz etkilere yol açtığı tespit edilmiştir. Genel olarak FDG genç bireylerde cemaatlere yönelik şüpheli (%63,5) olma tutumunu geliştirmiştir. Şüphelilik aşırı olmamak kaydıyla doğru bilgiye ulaşmak için gereklidir. Ancak FDG sonrasında artan şüphe duygusu beraberinde tüm

cemaatlere yönelik önyargılı olma, yardım etmeme ve uzak durma tutumunu geliştirmiştir. Kanaatimize göre FDG hem devletin ve hem de toplumun bütün cemaatlere bakışını olumsuz etkilemiş, (eğer varsa) hiçbir siyasi faaliyeti olmayan sadece dini hizmetlerle uğraşan cemaatler de FDG'den sonra devletin ve halkın gözünde zan altına girmiştir. Dolayısıyla FETÖ'nün din algısına yönelik olumsuz etkisinden sonra en büyük zararı diğer tüm cemaatlere olmuştur. Bununla birlikte FDG'nin toplumun din ve cemaat algısına yönelik bahsetmiş olduğumuz bu etkisinin bir tahminin ötesine geçerek daha net bir şekilde tespiti için ergenlikten yaşlılığa kadar tüm gelişim dönemlerini kapsayan daha yüksek sayıda örneklem üzerinde bu araştırmanın tekrarlanması gereklidir. Böylece FDG'nin toplumun din algısı üzerindeki etkisi daha açık bir şekilde tespit edilebilir ve bunun düzeltilmesi için gerekli girişimlerde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- ATKINSON, R. L., SMITH, E. E., NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B., BEM, D. J., MAREN, S. (2015). *Psikolojiye giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- BANDURA, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall.
- BOYCE, P., HARRIS, A. H., DROBNY, J., LAMPE, L., STARCEVIC, V., BRYANT, R., ... Department of Psychiatry. (2015). *The Sydney handbook of anxiety disorders: a comprehensive guide to anxiety disorders, their symptoms, causes and treatments*. The University of Sydney
- FREUD, S., HAUTE, P. van, WESTERINK, H., FREUD, S., & FREUD, S. (2016). *Three essays on the theory of sexuality: the 1905 edition*. London; New York: Verso.
- FREUD, S., & RIEFF, P. (1997). *Sexuality and the psychology of love*. New York: Touchstone.
- GUO, G., ROETTGER, M. E., & CAI, T. (2008). The Integration of Genetic Propensities into Social-Control Models of Delinquency and Violence among Male Youths. *American Sociological Review*, 73(4), 543-568. <https://doi.org/10.1177/000312240807300402>
- GÜLMEZ Ç. (2018). Ahlaki Çözülme: 15 Temmuz Şiddetini Kolaylaştıran Bazı Psiko-Bilişsel Mekanizmaların Analizi. İçinde *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu: Küresel etkiler medya ve demokrasi, 26-28 Ekim 2017, Kocaeli* (ss. 223-243). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

Habertürk. "FETÖ'nün Tarihçesi". Erişim: 22 Ocak 2019.

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1508856-fetonun-tarihcesi-15-temmuz-darbe-girisimi-raporu>

- HÖKELEKLİ, H. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar: sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KARACA, F. (2001). Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu. *EKEV Akademi Dergisi*, 3/1: 196-199.
- KAYIKLIK, H. (2011). *Din psikolojisi: bireysel dindarlık üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi.
- KIZILGEÇİT, M. (2017). *Din Psikolojisinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayınları.
- KIZILGEÇİT, M. (2018). *Yeni Dini Hareketlerin Psikolojisi*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
- LEEMING, D. A. (2013). *Encyclopedia of psychology and religion* (2nd edition). New York: Springer.
- OKUMUŞ, E. (2018). Darbe ve Din, 15 Temmuz Örneği. İçinde *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu: Küresel etkiler medya ve demokrasi, 26-28 Ekim 2017, Kocaeli* (ss. 317-325). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- ÖZCAN, Z. (2017). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Üniversite Öğrencilerinin Müslüman Algısı Üzerindeki. *Journal of Turkish Studies*, 12(Volume 12 Issue 16), 401-422. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11943>
- SEYHAN, B. Y. (2015). Dini Şuur Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması *EKEV Akademi Dergisi*, 19/61: 399-406.
- Uluslararası 15 Temmuz ve darbeler sempozyumu (Ed.). (2018). *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu: Küresel etkiler medya ve demokrasi, 26-28 Ekim 2017, Kocaeli*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- YALÇIN, O., & Erdogan, A. (2013). Neurobiological, Psychosocial and Environmental Causes of Violence and Aggression. *Psikiyatride Guncel Yaklasimler-Current Approaches in Psychiatry*, 5(4), 388. <https://doi.org/10.5455/cap.20130526>
- ZAYİMOĞLU Ö. F. (2018). Ortaokul Öğrencilerinin 15 Temmuz Darbe Girişimine İlişkin Algıları. *Kuramsal Eğitimbilim*, 627-645. <https://doi.org/10.30831/akukeg.341376>

THE EFFECT OF FETÖ COUP ATTEMPT ON YOUNG PEOPLE'S RELIGION AND CONGREGATION PERCEPTION: SAMPLE OF TRABZON FACULTY OF THEOLOGY

© Necmi KARSLI^a

Extended Abstract

Religion is one of the most exploited phenomena in human history. The most dramatic sample of the religion abuse in Turkey's recent history is Gulenist Terror Organization's (FETÖ). The military coup attempt carried out by a group of FETÖ members in July 15, 2016 has caused many negative effects in terms of sociological, psychological, economic and religious aspects. In the July 15 coup attempt, 248 citizens were killed and 2196 were injured. This coup attempt was carried out by a group known to the public as a religious group / community, service and education movement. The fact that the coup attempt was carried out by a religious group led to classical conditioning in humans, leading to concepts of congregation and religion, which initially produced neutral or positive emotions, into concepts that led to feelings of suspicion, fear and hatred. In our study, the effect of FETÖ coup attempt on the community and religion perception of the students of theology faculty was examined and the following conclusions were reached. Compared to the 18-21 age group, the concept of religion after FETÖ coup attempt in the age group of 22-37 suggests more negative emotions. FETÖ coup attempt women's views on congregation/sectarian leaders were more adversely affected than those of males. After the FETÖ coup attempt, the concept of congregation evoked in the sample in 63.5% doubt, in 20.4% hate, in 6.7% fear in in 9.4% confidence, while the concept of religion evoked in the sample in 49.7% doubt, in 4.1%, hate, in 3.9% fear and in 42.2% trust. After the FETÖ coup attempt, it was determined that the religious perception of those with low religiosity was affected more negatively. After the FETÖ coup attempt, it was determined that the concept of congregation aroused more negative

---

^a Asst. Prof., Karadeniz Technical University Theology Faculty, necmikarsli@hotmail.com

feelings in both low and higher religious groups.

Biological, behavioural, cognitive and social factors have an impact on human behaviour. Many approaches in psychology science try to understand human behaviour from different perspectives. According to the psychoanalytic theory, human behaviour is largely driven by unconscious factors such as sexual and aggressive impulses, anonymous fears and wishes, and child experiences. In this point, the impact of childhood experiences is especially important. In order to understand the violent behaviour of FETÖ, it is necessary to have knowledge about the history of FETÖ founder. Fetullah Gülen, the founder of the organization, was born in 1941. His father is a hard and authoritarian person and this has been effective in his upbringing and shaping of his personality. Latif Erdoğan and Hüseyin Gülerce, who have been involved in this organization for many years, stated in their statements that Fetullah Gülen has been using violence in his immediate surroundings. Behind the FETÖ coup attempt may have had an impact on the violent experiences of the organization leader in childhood, but in the background of such a major operation, economic, political, military, and many other factors are likely to have an impact. FETÖ used a number of psychological methods in order to gain recognition, trust and reputation during the establishment and development periods. One of them is propaganda. In order to achieve an effective persuasion during the propaganda process, the resource must have characteristics such as credibility, reliability and respectability. Turkish society has a tradition of trust and respect for the religious functionary. Fetullah Gülen has gained respect and confidence in the eyes of society and politicians due to his being a preacher, discourses of interfaith dialogue and tolerance, and International Turkish Olympics. In addition, in order to increase the power of persuasion in the propaganda process, FETÖ has exploited religion by referring to Qur'anic verses, the hadiths and the lives of the prophets.

Fetö coup attempt has negatively affected the religion and religious group perception of individuals. The concepts of religion and religious group, which in the first place have produced neutral or positive emotions, have become more suspicion, fear and hate evoking concepts after the Fetö coup attempt. Because FETÖ, which led to this attempt, was perceived as a religious group engaged in educational activities by the society for many years before it was declared a terrorist organization. Therefore, the fact that an organization that is perceived as a religious group has resorted to a bloody action that provokes anger in society has affected the religion and religious group schema in the minds of people and these concepts have turned into suspicion, fear and hateful concepts. There was an emotional condition like Watson's little Albert experiment. John Watson's little Albert experiment has

Necmi KARSLI

---

shown that a previously neutral stimulus can be frightening after pairing with a repellent experience.

Keywords: Religion Pyschology, FETÖ, Religion, Congregation, Emotion.

